

*Димитрије Милић,
судија Врховног суда Србије, Београд*

Компјутерски програми као ауторско дело у Југославији и у међународним актима

Ауторско право је млађа али веома сложена област права. Овај правни институт постаје све значајнији, јер регулише односе који настају поводом производа људског ума. Ради се о производу битном за развој науке, уметности, књижевности, културе и свих облика стваралаштва. Појава нових ауторских дела означавају прекретницу привредног развоја великог броја развијених земаља, јер се ангажују огромна финансијска средства и најквалитетнији људски потенцијали. То захтева да се проналазе на националном и међународном плану најбољи начини и средства да се подстиче и обезбеди правна заштита оригиналних интелектуалних творевина тих дела. Ауторско право као део права интелектуалне својине је људско право "свако има право на заштиту моралних и материјалних интереса који проистичу од сваког научног, књижевног или уметничког дела чији је он творац." (Члан 27. став 2. Повеље Уједињених нација).

Развојем науке и технике, нових технологија, а и посебно информатике стварају се и све веће могућности да се ауторско право злоупотребљава. То је изазов за ауторско право, јер постојеће информацијско друштво користи компјутерске и телекомуникацијске мреже у комерцијалне, образовне, истраживачке и друге сврхе. Најмоћнија мрежа у томе је интернет, глобална рачунарска мрежа, којој свакодневно приступају милиони корисника широм света, преко које се шаље и прима електронска пошта, разговара, истражује, забавља. То се врши коришћењем информација па и ауторских дела, што је у сталном развоју.

Светска организација за интелектуалну својину (WIPO) врши припреме да и она уведе глобалну информацијску мрежу WIPO-net како би се олакшао приступ

информацијама у области интелектуалне својине земљама у развоју и обезбедила бржа и ефикаснија комуникација у размени информација. "Масовно прихватање интернета односно ТРСС/ИР (Transmission Control Protokol – Internet Protokol) у свету трасирало је пут којим ће се наредних пет до десет година (у информатици се на дужи период због наглог развоја обично и не рачуна) кретати информационе технологије па је и у WIPO-и сазрела идеја о унифицираном информационом развоју светске заједнице за интелектуалну својину". (О томе Слободан Трифковић, Марија Радосављевић, Имплементација рачунарске мреже – Избор објављених радова за интелектуалну својину 1990-2000, Књига прва страна 225 до 230). Појава нових технологија, фонограма, видеограма, базе података, сателитске и кабловске телевизије и др., а посебно компјутера створили су услове још већег неовлашћеног искоришћавања и злоупотребе ауторског дела. Ауторска дела постају приступачна у искоришћавању као слике, текстови, музика и др., од стране других корисника који их могу мењати и то без сагласности аутора и носиоца ауторског права.

Поставља се питање како наћи решења да се заштите ауторска права, како носиоцима ауторског права обезбеди гаранције заштите имовинских и моралних права? Како обезбедити да право интелектуалне својине нађе систем заштите који ће пратити савремени информацијски и технолошки развој, који ће обезбедити ефикаснију правну заштиту ауторима и носиоцима ауторског права?

Појам рачунарских (компјутерских) програма

Рачунарски (компјутерски програм) је оригинална духовна творевина људског духа. Програм – софтвер (SOFTWARE) као нематеријални део уређаја или система обухвата низ програма, поступака правила и одговарајуће документације. Ради се о интелектуалном створеном саставу правила и упута који се бележе и изражавају језиком разумљивим компјутерском уређају Хардверу (Hardware) који прихвата податке, спроводи дате операције и даје резултате. Програм се састоји од аритметичких и организаторских наређења која се изражавају специјалним симболима, програмским језиком којих има у употреби неколико.

У стварању програма може учествовати више лица са различитим квалитетом рада, па аутори програма могу бити више лица. Власник и аутор програма не морају бити иста лица. У коришћењу програма могу бити укључена и друга заинтересована лица. Поставља се потреба да се односи између свих тих лица и правно уреди. (О томе др Весна Бесаровић: Интелектуално право – индустријска својина и ауторско право, Београд, 1993. године, стр. 269 до 274. и др Весна Бесаровић: Правна заштита компјутерских програма, Билтен Југословенских удружења за заштиту интегралне својине Београд, број 4/1988. страна 1 до 10.).

Компјутерски програм је духовна творевина и настаје као резултат људског стваралаштва. Таква активност изражава се "као концепција нових поступака и идеја на којима се заснива један програм и као конкретизација ових идеја и посту-

пака у облику програма, описа програма и потребне документације". (Др Весна Бесаровић, Цитирани билтен Јузис 4/1988).

Законско уређење рачунарских (компјутерских програма)

а) У југословенском закону

У Југославији се, после бројних дилема дискусије и различитих приступа како у теорији тако и у пракси у земљи и иностранству, први пут уређује питање рачунарских програма доношењем Закона о изменама и допунама Закона о ауторском праву ("Сл. лист СФРЈ", бр. 21 од 20.04.1990. године). Отклоњена је дилема па се рачунарским програмима признаје заштита у оквиру ауторског а не патентограма. То питање се пре нас уређује законом у Сједињеним Америчким Државама 1980. године, а касније и у многим другим земљама.

Закон о ауторском и сродним правима ("Сл. лист СРЈ", број 24 од 15. маја 1998. године) ступио на снагу 23. маја 1998. године питању рачунарских програма пружа заштиту у изворном објектом и изворном коду (члан 2. став 2. тачка 10.). Закон штити аутора и носиоце ауторских права као и интересе произвођача рачунарских програма. Тиме се доприноси бржем привредном и научном развоју земље и укључивању привреде у међународну поделу рада и међународну економску интеграцију.

Аутор програма односно његов носилац ужива ауторско-правну заштиту као и аутори других уз уважавање дела у специфичности рачунарских програма и оквиру права која закон одређује. Закон посебно одређује у одређеном домену питање рачунарских програма одредбама члана 2, 5, 41, 48, 89, 91. и 92. став 4.

Аутор односно носилац ауторског права на рачунарском програму ужива ауторска, морална и ауторска имовинска права у смислу закона и уговора који се закључују у оквиру закона.

б) На међународном плану

1) Конвенција о оснивању Светске организације за интелектуалну својину – WIPO донета је у Штокхолму 14. маја 1967. године а ступила је на снагу 26. априла 1970. године. Југославија је ратификовала конвенцију и примљена је у чланство WIPO 11. октобра 1973. године. Конвенција је објављена у "Службеном листу СФРЈ" – Међународни уговори број 31/1972.

Циљ Конвенције је да унапреди заштиту права интелектуалне својине како би се подстакла стваралачка активност. Под појмом интелектуалне својине према конвенцији означавају се права која се односе на: књижевна, уметничка, научна дела; интерпретације уметника и интерпретатора и извођача уметника извођача, фонограме и радио емисије; проналаске у свим областима људске активности, научна открића, индустријске узорке и моделе, фабричке, трговачке и услужне жигове, као и трговачка имена и трговачке називе, заштиту од лојалне утакмице и

сва друга права везана за интелектуалну активност у индустријској, научној, књижевној и уметничкој области (члан 1.).

На дипломатској конференцији у Женеви у организацији Светске организације за интелектуалну својину – WIPO усвојен је WIPO уговор о ауторском праву, Женева 20. децембра 1996. године. WIPO уговор потписала је 51 држава као и Европска заједница. До сада је уговор ратификовало 14 држава међу којима и САД, да би уговор ступио на снагу потребно је да ратификује 30 држава. Југославија није потписала нити ратификовала WIPO уговор.

"Компјутерски програми су заштићени као и књижевна дела у смислу члана 2. Бернске конвенције. Таква заштита примењује се на компјутерске програме без обзира на начин и облик њиховог издржавања" (члан 3. WIPO уговора.). Бернску конвенцију за заштиту књижевних и уметничких дела од 8. септембра 1886. године ратификовала је Југославија по париском тексту од 1971. године и о томе донела Закон о ратификацији Бернске конвенције за заштиту књижевних и уметничких дела, дана 12.3.1975. године. Закон је објављен на француском и српскохрватском језику ("Службени лист СФРЈ", број 14 од 21.3.1975. године).

2) Савет Европске заједнице донео је Директиву о правној заштити компјутерских програма, Брисел 14. маја 1991. године (директива 91/250/ЕЕЗ). Директива има обавезну примену у државама чланицама Европске заједнице од 1. јануара 1993. године до када су чланице биле дужне да ускладе прописе.

Савет констатује да компјутерски програми нису јасно заштићени у свим земљама чланицама и да постоје разлике у заштити, а да они "играју све значајнију улогу у бројним индустријским секторима и да се технологија која се на њих односи стога може сматрати као основа за индустријски развој заједнице". Савет под термином "Компјутерски програм" означава програме без обзира на њихов облик рачунајући на оне који су уграђени у Хардвер", а термин "обухвата припремне радове конципирања који на крају доводи до развијања неког програма, под условом да су такве природе да омогућавају израду компјутерског програма у каснијим стадијумима." Процена квалитета или естетска вредност програма нису критеријуми који опредељују да ли се ради о оргиналном ауторском делу". Савет даје принципе да би се избегла свака двосмисленост, што се штити а шта није предмет заштите на основу Директиве, начин коришћења, "изнајмљивања" програма, права аутора да спречи недозвољено умножавање свог дела, права лица која су легално стекла компјутерски програм, трајање заштите и за многа друга питања.

Директива уређује објект заштите (члан 1.), ауторство компјутерског програма (члан 2.), питања корисника заштите (члан 3.), ограничајућих аката (члан 4.), изузетака од ограничења (члан 5.), декомпилације (члан 6.), специјалне мере заштите (члан 7.), трајање заштите (члан 8.), очување других правних одредби (члан 9.), завршне одредбе (члан 10.) као и да је Директива намењена земљама чланицама (члан 11.).

3) На завршном заседању Комитета за трговинске преговоре Уругвајске рунде мултилатералних трговинских преговора о царини и трговини (ГАТТ) усвојен

је у Женеви 15. априла 1994. године Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPS). Споразум је ступио на снагу 1. јануара 1995. године, а представља најзначајнији међународни уговор који се односи на целокупну материју интелектуалне својине. Споразум је у непосредној вези са Светском трговинском организацијом и државе њене чланице су истовремено и чланице TRIPS-а. Споразум има за циљ да унапређује ефикасне и адекватне мере и поступке заштите права интелектуалне својине јер су то приватна права.

Споразумом се посебно уређује питање компјутерских програма и збирке података и то у одељку првом: Ауторско и сродно право. Компјутерски програм било у изворном или стварном коду заштићен је као књижевно дело на основу Бернске конвенције (члан 10. став 1.). У даљим одредбама уређује се питање рентних права (члан 11) и трајање заштите (члан 12.).

Питање остваривања права интелектуалне својине регулисано је у делу трећем, члан 41. грађански и управни поступци: правни и објективни поступци (члан 42.), докази (члан 43.) налози (члан 44.), одштета (члан 45.), остала правна средства (члан 46.), право на информацију (члан 47.), обештећење туженог (члан 48.), управни поступак (члан 49.), привремене мере (члан 40.), избегавање спорова и њихово решавање и то транспарентност (члан 63.), решавање спорова (члан 64.) и друга питања. (о Споразуму TRIPS Бранка Тотић, Патентни гласник Београд, број 6/94. и Весна Бесаровић, Благодат Жарковић, интелектуална својина, међународни уговори, Досије, Београд, 1999. године).

Неки од проблема у вези заштите компјутерских програма

Да би рачунарски програм уживао ауторско-правну заштиту мора се радити о оригиналној интелектуалној творевини која настаје радом аутора, физичког лица, а не машине или животиње. Вредност рачунарског програма, његова намена, величина, садржина и начин испољавања и његова допуштеност немају утицаја на квалификацију рачунарског програма као ауторског дела. Рачунарски програм да би уживао заштиту као и свако друго ауторско дело, мора бити изражен у одређеној форми. Код рачунарског програма "програмски концепт и алгоритми би одговарали идеји код књижевног и уметничког дела док би програм у ужем смислу (сет инструкција) одговарао форми" (О томе, В. Бесаровић – цит. дело, стр. 272). Идеја код рачунарског програма правно није заштићена па би правну заштиту уживао програм у ужем смислу, односно сет инструкције које се убацују у хардвер.

Према члану 41. ЗАСП дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања накнаде умножавања примерка објављеног дела за потребе личног образовања и сличне потребе, међутим, та одредба се не односи на рачунарске програме.

Када се рачунарски програм, који је ауторско дело, прибави на законит начин ради сопственог уобичајеног наменског коришћења програма, тада прибавилац има право без дозволе и без плаћања ауторске накнаде да: смешта програм у меморију рачунара и пушта програм у рад; отклања грешке у програму и врши неоп-

ходне измене у њему ако уговором није друкчије одређено; начини резервни програм, изврши декомпилацију програму у смислу закона. Податак добијен на наведени начин не сме се саопштавати другима или користити за друге сврхе, али законити прибавилац има право да непосредно или преко другог стручног лица које ради по његовом налогу преузме означене радње (члан 42. ЗАСП).

Рачунарски програм може се направити на основу посебног уговора о наруџби ауторског дела (члан 89. до 91. ЗАПС), а може се створити и за време трајања радног односа (члан 92. до 95. ЗАСП). Права и обавезе аутора и наручиоца и аутора наручиоца и аутора и послодавца како имовинска тако и морална права морају бити поштована у складу са Законом.

Наручилац рачунарског програма стиче сва права искоришћавања рачунарског програма ако није уговором друкчије одређено, док је послодавац носилац искључивих имовинских права на делу. Наручилац и послодавац су дужни да ауторска моралана права аутора поштују.

Како је рачунарски програм створен у радном односу послодавац је на њему искључиви носилац имовинских права у оквиру своје регистроване делатности у року од 5 година од завршетка дела ако општим актом или уговором о раду није друкчије одређено. У том случају аутор има право на посебну накнаду зависно од ефеката искоришћавања дела и задржава и друга ауторска права (о томе Слободан М. Марковић: Основи ауторског и суседних права, Научна књига, Београд, 1992. стр. 71-73). Однос између аутора, носиоца ауторских права, послодавца и корисника рачунарског програма постају све актуелнији због искоришћавања дела које у себи може носити и одређене комерцијалне и друге видове стицања економске користи од стране корисника рачунарског програма чиме се могу умањивати економски ефекти како аутора, тако наручиоца односно послодавца.

WIPO уговор у члану 7. говори о ренталним правима и предвиђа да аутор компјутерског програма има искључиво право да дозволи давање у јавни комерцијални закуп оригинала и копија својих дела, а да се то не односи "на компјутерски програм, у случају када сам програм није битан (суштински) предмет изнајмљивања".

Рачунарски програм може бити створен интелектуалним радом једног и више лица. Уколико у његовом стварању учествује више лица сва та лица имају коауторство на програму. Коаутори могу бити само лица програмери чији допринос није техничке природе.

Уговором о наруџби или уговором о раду и општим актом послодавца треба уредити односе између њих и аутора а и односе између коаутора треба уредити посебним уговором.

Поред грађанско-правне заштите рачунарски програми уживају и кривично-правну заштиту. ЗАСП у казним одредбама предвиђа кривично дело повреде моралних права аутора и интерпретатора (члан 182.), неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродних права (члан 183.), уништење или оштећење прве стандардне копије филмског дела (члан 184.) и неистинито реги-

стровање ауторског дела и предмета сродних права (члан 185.). Из наведених одредби није јасно да ли су и у којој мери кривично-правно заштићени рачунарски програми. Питање ове заштите постаје све актуелније обзиром на развој нових технологија и информатике и свих других облика и видова искоришћавања ауторског дела и могућности за њихову повреду. Кривична заштита ауторских права па и рачунарских програма треба да је и државни интерес па треба предвидети да се гоњење предузима и преко државног тужиоца за одређена дела. Постојећа одредба члана 186. ЗАСП предвиђа да се гоњење за кривична дела из члана 182. до 185. Закона преузима по приватној тужби. Такво законско уређење није сврсисходно и није у функцији заштите ауторских дела па и рачунарских програма (о томе виде-ти Димитрије Милић: Коментар Закона о ауторском и сродним правима са судском праксом, "Номос", Београд, 1998., стр. 240 до 246).

Закључак

Питање заштите компјутерских програма има посебан национални и међународни значај и предмет је пажње и заштите националних законодавстава и многих споразума. Рачунарски програми као ауторска дела и део права интелектуалне својине, код нас уживају заштиту у оквиру ауторског а не патентног права. За разлику од многих земаља и међународних аката (Директиве савета Европске заједнице, WIPO уговора, TRIPS споразума и др.) рачунарски програми нису сврстани у ауторска књижевна дела већ законодавац код нас даје општу дефиницију ауторских дела, а посебно наводи шта се нарочито сматра ауторским делом и ту набраја и рачунарске програме.

ЗАСП као модеран закон није могао уредити сва питања а нека и не спадају у домен тог закона а од посебног су значаја за ефикаснију заштиту права интелектуалне својине. Зато је потребно на бољи начин уредити процесне законе у вези стварне надлежности за решавање спорова у поступку пред судом, питање кривично-правне заштите, а нарочито да и државни тужилац има право гоњења за одређена кривична дела због повреде ауторских дела па и рачунарских програма.

Развој компјутерске индустрије и информатике као значајне привредне гране у коју се инвестирају огромна средства и најквалитетнији кадрови и израда компјутерских програма као интелектуалних творевина заслужују све бољу и квалитетнију правну регулативу на националном и међународном плану.

Развој компјутерске технологије и информатике и појава многих правних проблема у вези њих доводе до стварања нове правне дисциплине компјутерског права и потребе за изучавање те правне области (о томе Компјутери и право, Југословенско удружење за правну информатику, београд, бр. 1. мај 1997. – тематски број: Правна информатика).